

Met liefde en aandacht: ethische kanten van het bijhouden

Henk van der Scheer en Ardine Korevaar

Het Griekse *ethos* betekent 'gewoonte' of 'zedelijke handeling'. Ethiek of moraalwetenschap is een tak van de filosofie die zich bezighoudt met de kritische bezinning op het juiste handelen. In algemene zin probeert ethiek de criteria vast te stellen om te kunnen beoordelen of een handeling als goed of fout kan worden gekwalificeerd en om de motieven en consequenties van deze handeling te kunnen evalueren.

Filosofierend over de ethische kanten van het bijhouden kom je dus tot een kritische bezinning over het juiste handelen van imkers, een soort toegepaste ethiek. Voor alle duidelijkheid: we richten ons op de bijenhouderij zoals die in ons land gebruikelijk is, niet op de honingjacht zoals die bij *Apis dorsata* wordt beoefend, en ook niet op het reizend rondtrekken met volken gedurende het seizoen, de drachten of te bestuiven gewassen achterna ('migratory beekeping') zoals die in de VS of in China plaatsvindt. Bij die kritische bezinning gaat het over morele principes waarbij dierenrechten, dierenwelzijn, het gebruik van dieren door de mens en de visie op natuur en milieu een rol spelen. Die principes en visies zijn sociaal-cultureel bepaald door historie, traditie en religie. En volgens Frans de Waal in zijn boek 'De Bonobo en de tien geboden; moraal is ouder dan de mens' ligt de oorsprong van de moraal in de natuur zelf.¹

Moraal

De wereld om je heen betekenis geven, waarden toekennen en een moraal bezigen lijken niettemin bijzonder menselijke eigenschappen, die we bij andere levende wezens niet vinden. Bomen concurreren met elkaar om voeding en licht, maar voor zover wij weten, hebben zij geen mening wanneer ze een bepaalde plek met teveel bomen moeten delen. Dan sterven de zwaksten of blijven ze allemaal dun. Veel vogels en zoogdieren hebben een voortplantingsbalans die mede gebaseerd is op de voedselvoorziening in

een bepaalde streek. Bij schaarste worden er minder jonge dieren geboren en zullen er meer oudere dieren sterven. Honingbijen eten onder die omstandigheden de jonge larven op. Maar voor zover wij weten hebben dieren over dat gedrag geen mening en houden zij er geen overeengekomen regels op na. Overleven lijkt de belangrijkste motivatie en ieder doet dat voor zich.

Intrinsieke waarde

Eeuwen lang meende de mens dat hij rentmeester was van de aarde. De natuur en het milieu stonden hem volledig ten dienste, al diende hij daarbij wel rekening te houden met toekomstige generaties. In het denken over de omgang met dieren verschoven de accenten geleidelijk aan. Kant stelde in de 18e eeuw al dat we onze plichten jegens dieren moeten nakomen, hij vond dat een kwestie van beschaving. In de afgelopen decennia verschoof het beeld steeds meer naar de opvatting dat de mens deel uitmaakt van de natuur en er niet boven staat. De opkomst van 'deep ecology' in de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft daaraan sterk bijgedragen. De kerngedachte van 'deep ecology' is dat de natuur een zelfstandige intrinsieke waarde heeft, los van het nut voor de mens. Rijkdom en verscheidenheid van levensvormen zijn in zichzelf waardevol. De natuur is een integraal systeem en mag niet alleen als materiaal voor productie en consumptie worden gezien. Het niet-menselijk leven heeft hetzelfde recht als de mens om te leven en te floreren.

De waarde van een dier kan los gezien worden van de gebruikswaarde van dit dier voor de mens en wordt dan 'eigenwaarde' of intrinsieke waarde genoemd. Onderkenning van de intrinsieke waarde van de natuur, tegenover cultuur, is dus een tamelijk nieuw uitgangspunt in ons denken. Wouter Achterberg (1941-2002), een van de grondleggers van de milieu-ethiek in Nederland, betoogt dat de mens gehouden is aan een moreel principe van 'niet schaden'. Dit principe is uitgangspunt voor zijn milieu-ethiek waarin de natuur wordt gewaardeerd, los van het nut voor de mens. Het is dus aan de mens om keuzes te maken over zijn/haar verhouding tot de natuur. De beoordelingskaders die daarbij gehanteerd worden, wijzigen onder invloed van dominerende religieuze en culturele waarden en normen.

Beoordelingselementen

De beoordeling van de waarde van een dier laten we gewoonlijk afhangen van de context waarin dat dier staat. Zo wordt bij productiedieren de voedselvoorziening van de mens een belangrijk beoordelingselement. Gaat het om natuurbeheer, dan wordt in het ideale geval een ecologisch beoordelingskader gebruikt, maar nogal eens gaat 'zeldzaam' boven 'gewoon'. Een goede leefomgeving is dan een belangrijk beoordelingselement. Bij gezelschapsdieren gaat het vooral om menselijke emotionele behoeften. Binnen elk kader staan verschillende waarden centraal en worden andere afwegingen gemaakt. Uiteindelijk allemaal ten nutte van de mens. Bijen kunnen vanuit elke genoemde context worden bezien.

Of wij andere levensvormen een bestaansrecht toekennen en van waarden voorzien of dat wij nietsontziend ons eigen profijt voor ogen houden, het gegeven blijft dat de mens inmiddels overal op de wereld in grote aantallen aanwezig is en dat heeft gevolgen. Wanneer wij *niet* zorgvuldig met onze leefomgeving omgaan, lopen we het risico het voedselproducerend vermogen van de planten- en dierenwereld uit te putten. Dat zou tot (grote) sterfte of uitsterven van soorten kunnen leiden, waarbij ook de mens tol betaalt. We worden uiteindelijk dus gedwongen tot zorgvuldig gedrag. Dieren (en planten die als voedsel dienen) passen zich in de natuur aan op veranderende omstandigheden, maar hebben er nooit om gevraagd gedomesticeerd en genetisch gemodificeerd te worden. Daar spelen menselijke belangen. Uiteindelijk zou de kwaliteit van het dierenleven voor ons richtinggevend moeten zijn in de omgang met dieren. Indicatoren daarvoor zijn gedrag, fysiologie, gezondheid en voortplanting.

Wetgeving en adviezen

Door wetgeving maken we als maatschappij kenbaar wat we van waarde achten en aan welke regels ons handelen moet voldoen als het om zorgvuldig gedrag gaat.

Sinds 1992 hebben we een Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren (GWWD), waarin ook bijen staan vermeld. De GWWD is een 'kaderwet'. Dat betekent dat de wet een soort raamwerk geeft waarbinnen de uiteindelijke regels vastgesteld worden aan de hand van Algemene Maatregelen van Bestuur (AmvB's) of ministeriële regelingen. Het voordeel van een kaderwet is dat bij nieuwe ontwikkelingen de wet niet steeds hoeft te worden gewijzigd; er kan meteen op worden ingespeeld. De laatste jaren legt het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (nu onderdeel van Economische Zaken) de nadruk op andere instrumenten dan wet- en regelgeving, zoals voorlichtingscampagnes over dierenwelzijn, onderzoek en zelfregulering door de sectoren.

Pastorale bijenteelt aan de rand van het bos. Foto Henk van der Scheer

In het voorjaar van 2013 is de GWWD, samen met een aantal andere wetten over dieren, opgegaan in een nieuwe wet, genaamd 'Wet Dieren'. Een belangrijk nieuw element is dat dieren wettelijk niet langer worden gezien als een object (zaak), maar als een subject (persoon). Voorts staan in de Wet Dieren algemene regels die voor alle dieren (ook in het wild) gelden. Zo is het verboden:

- bij een dier onnodig pijn of letsel te veroorzaken, of zijn gezondheid of welzijn aan te tasten;
- een dier de nodige verzorging te onthouden;
- ingrepen te plegen bij dieren (tenzij anders in de wet staat);
- dieren als prijs, beloning of gift uit te reiken.

Naast algemene regels bevat de Wet Dieren besluiten die slechts van toepassing zijn op dieren die door mensen worden gehouden, dus productiedieren, hobbydieren en gezelschapsdieren. Bijen worden genoemd waar het gaat over preventie en bestrijding van besmettelijke dierziekten. Zo kan de overheid gelasten om ziekte of van Amerikaans vuilbroed verdachte bijenvolken te doden en te vernietigen en om bijenwoningen te ontsmetten. Verder kan de overheid vervoersverboden instellen.

Honingbijen zijn beschermde dieren. Dat is geregeld in de Flora- en Faunawet van 2002 (en nu in de Wet Dieren). Ingeval van een ongewenste zwerm of een bijennest zullen ongediertebestrijders dan ook voor het verwijderen zo mogelijk doorverwijzen naar een imker.

De Nederlandse wet- en regelgeving is in overeenstemming met die van de Europese Unie. De EU erkent dat dieren gevoel hebben en bescherming verdienen. De Europese wetgeving legt minimumeisen vast om dieren onnodig lijden te besparen, met name op drie gebieden: de houderij, het vervoer en de slacht. Ook andere kwesties, zoals proefdieren en de handel in bont, worden in de wetgeving geregeld. In het volgende artikel zullen we ingaan op de intrinsieke waarde van honingbijen en het bijvriendelijk handelen, rekening houdend met de voorschriften. ●

¹ Waal, F. de, 2013. De Bonobo en de tien geboden; moraal is ouder dan de mens. Uitgeverij Atlas, Amsterdam.

De Europese Unie stelt dat dierenwelzijn bestaat uit tenminste:

- Vrij zijn van dorst, honger en ondervoeding;
- Vrij zijn van fysiek en fysiologisch ongerief;
- Vrij zijn van pijn, verwondingen en ziektes;
- Vrij zijn om het normale gedrag te kunnen uitoefenen;
- Vrij zijn van angst en chronische stress.